

Symposium jubileuszowe: Brückner revisited. Dyskursy o polskości dawniej i dziś: perspektywy mikro i makro

01.10.2014

Reported by Dr Paulina Gulinska-Jurgiel

Symposium „Brückner revisited. Dyskursy o polskości dawniej i dziś: perspektywy mikro i makro” było pierwszą konferencją utworzonego w październiku 2013 r. Centrum Studiów Polonoznawczych im. Aleksandra Brücknera, mieszczącego się w Halle i Jenie. Zorganizowano je z okazji 75. rocznicy śmierci patrona Aleksandra Brücknera – pochodzącego z habsburskiej Galicji sławisty-poligloty, który suwerennie przekraczał granice między dyscyplinami naukowymi i pozostawił po sobie bogaty dorobek w dziedzinie lingwistyki, literaturoznawstwa, historii kultury i etnologii. Jego naukowa myśl rozwijała się w zmieniających się językowych i politycznych kontekstach, w różnych europejskich centrach życia naukowego, szczególnie we Lwowie, w Wiedniu, Lipsku i Berlinie.

Celem symposium była rekapitulacja dorobku Brücknera na różnych polach jego naukowej działalności, refleksja nad nią, a także zastanowienie się nad możliwością jej zastosowania do interdyscyplinarnych studiów polonoznawczych na początku XXI w. Spotkanie, jakim było symposium, koncentrowało się wokół pytania o wielowątkowe dyskursy na temat polskości, w tym przede wszystkim pytanie o to, co, kiedy i gdzie było/jest polskie, bądź jako takie jest postrzegane. Uczestnicy symposium zastanawiali się nad tą problematyką z historycznej, lingwistycznej, literaturoznawczej i etnologicznej perspektywy.

Wstępem do symposium był uroczysty wykład Davida FRICKA (University of California, Berkeley) pt. „Nauki historyczne i filologia: gdy archiwa opowiadają historie” (większość wykładów wygłoszona została w języku niemieckim), dający wgląd w jego osobisty warsztat naukowy i będący jednocześnie postulatem interdyscyplinarnego uprawiania nauki. David Frick najpierw zreferował słuchaczom przebieg swojego filologicznego wykształcenia. Później, podając konkretne przykłady z historii Rzeczypospolitej Obojga Narodów, pokazał, jak wnioski badań historycznych idą ręką w rękę z filologicznymi kompetencjami. I tak, szczegółowa analiza przesłuchań sądowych w jego nowej książce „Kith, Kin and Neighbors. Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno” była możliwa tylko dzięki dogłębnej znajomości staropolskiej retoryki. Pierwsza sekcja symposium „Język jako instrument – instrumentalizacja języka” zajęła się z perspektywy historycznej i lingwistycznej kwestią działalności Brücknera w wielojęzycznym otoczeniu i jego analizie polskiej historii, języka i kultury. Jednocześnie była ona próbą krytycznej refleksji nad centralnymi tezami Brücknera i sformułowania wynikających z niej nowych pytań badawczych.

Michael MÜLLER (Halle) jako pierwszy z referentów zajął się związkami między doświadczeniem biograficznym a przekazem kulturowym. Krytycznie wyraził się on o tezie Maxa Vasmera, który pisał o Brücknerze jako „pośredniku między polską a niemiecką nauką”. Michael Müller, w przeciwieństwie do Vasmera, podkreślał, że Brückner odmiennie działał w każdym z dwóch w dalekim stopniu odgraniczonych od siebie światów akademickich. W efekcie nie przynależał w pełni do żadnego z nich, a co za tym idzie nie był w stanie między nimi pośredniczyć. Michael Müller za przykład podał niemieckie wydanie „Historii literatury polskiej” („Geschichte der polnischen Literatur”, ukazujące się począwszy od 1885 r.), jednostronnie i w sposób stereotypowy traktującej Słowian, a także przemilczającą agresywną rolę Prus w rozbiorach Polski. W związku z czym dla współczesnych mu rodaków Brückner nie był dość patriotyczny.

Tematyka kontaktów kulturowych i stereotypów była także przedmiotem wykładu Achima RABUSA (Jena), poświęconego językowej koncepcji polskości w dziele Brücknera. Podkreślał on zarówno charakterystyczne argumenty, jak i problematyczne akcenty czy dysonansy: I tak z jednej strony Brückner bronił purystycznego podejścia do języka i domagał się pielęgnacji polskiego przez oczyszczenie go ze obcych elementów, z drugiej jednak strony zgadzał się na pewne zapożyczenia z zachodnich języków słowiańskich. Elementem stałym – zdaniem Rabusa – było przekonanie o kulturowej wyższości Polaków i języka polskiego nad wschodnimi sąsiadami. Ten element jego stanowiska oceniano w PRL-u, szczególnie w czwartym wydaniu Dziejów języka polskiego (1960).

Marek ŁAZIŃSKI (Warszawa) zajął się w ścisłym sensie tego słowa badaniami językoznawczymi Brücknera. Analizując rozwój znaczenia i konotacji wiążących się ze słowem „kobieta” ocenił, że postrzegana z dzisiejszej perspektywy jako problematyczna, bo wychodząca z jednoznacznie negatywnej oceny, etymologiczna hipoteza Brücknera wciąż jeszcze zbiera owoce. Udowodnił to na przykładzie różnych fragmentów tekstów, pokazujących historyczny rozwój używania tego słowa. Jako ważną wskazówkę przywołał fakt, że „kobieta” jako forma samookreślenia pojawiła się dopiero w latach 30-tych XIX w.

Nowy kierunek badań językoznawczych reprezentował Roland MEYER (Berlin), który podszedł do tematu polskości poprzez metody lingwistyki korpusowej. Zaprezentował on analizę opierającą się na badaniu kolokacji, czyli wyjątkowo często występujących po sąsiedzku związków leksykalnych, obejmujących wyrazy „polski”, „Polak” czy też „Polka”. Tą drogą mógł empirycznie udowodnić istnienie różnych stereotypów. Co ciekawe – tyle Roland Meyer – istnieją tu duże różnice wynikające z postrzegania płci, prowadzące do tego, że ze słowem „Polka” łączą się inne niż to ma w przypadku „Polaka” i to na dodatek bardziej pozytywne słowa.

Yvonne KLEINMANN (Halle) nawiązała z perspektywy historii prawa do centralnego tematu Brücknera: reformy państwa polskiego i utraty przez Polskę państwowej suwerenności w późnym wieku XVIII. Na tym przykładzie pokazała, że polskość była przez Brücknera różnie definiowana, w zależności od sytuacji: Rozliczając się z politycznym upadkiem Polski odnosił on atrybut „polski” przede wszystkim do jedności i integralności państwa; w swojej wielotomowej „Historii kultury polskiej” natomiast jako „polską” definiował całą multietniczną ludność Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Tę uwagę Yvonne Kleinmann połączyła z pojęciową analizą Konstytucji 3-go Maja z 1791 r., która ze strategicznych względów zasadniczo milczała na temat etnicznej i religijnej różnorodności. Druga część sympozjum, przebiegająca pod tytułem „Jaka polskość?”, kierowali swą uwagę z perspektywy etnologicznej, etnolingwistycznej, literaturoznawczej i historycznej na treści kryjące się za

'polskością' i koncepcjami alternatywnymi.

Irytującym - w pozytywnym znaczeniu tego słowa - był wykład Mirji LECKE (Bochum), która podała w wątpliwość narodowe wyobrażenia o polskości, biorąc za przykład tzw. rosyjski etap w życiu Adama Mickiewicza, obejmujący lata 1820-1830. Za pomocą literaturoznawczej analizy „Sonetów Krymskich”, „Konrada Wallenroda” i „Dziadów” cz. III zademonstrowała wielopłaszczyznowe zazębienie się poezji Mickiewicza z kulturą rosyjską. Przy bliższym spojrzeniu nie pozwalała to na monologiczne podporządkowanie tej poezji polskiemu pryzmatowi narodowemu, którego ucieleśnieniem jest Mickiewicz.

Pozostałe wykłady tworzyły mikrostudia i studia nad mniejszościami. Katrin STEFFEN (Lüneburg) analizowała z perspektywy historycznej dyskursy publiczne poświęcone miejscu Żydów w polskiej kulturze i społeczeństwie okresu międzywojnia. Zidentyfikowała ona język polski jako język codzienny żydowskiej inteligencji, począwszy od późnego wieku XIX, zaś język już ojczysty dla wielu Żydów następnego pokolenia. Przeciw temu oburzali się – tyle Katrin Steffen – zarówno przedstawiciele wielu środowisk żydowskich jak i katolickich. W obydwu grupach, różnie co prawda motywowane, grało znaczną rolę wyobrażenie o żydowskim czy też katolickim wyobrażeniu ciała, które powinno zostać zachowane w czystej formie. Nie życzono sobie natomiast hybrydyczności. Źródłem tego myślenia Katrin Steffen dopatrywała się m.in. w antropologii fizycznej okresu międzywojnia, odgrywającej rolę w kontekście transnarodowym.

Ewa DZIĘGIEL (Warszawa/Kraków) swój wykład poświęciła widzianemu w długiej perspektywie czasowej rozwojowi polskiej mniejszości i języka polskiego na Ukrainie. Za punkt wyjścia przyjęła wspólną historię Polaków i Rutenów pod panowaniem habsburskim w Polsce okresu międzywojnia. W obydwu politycznych kontekstach dawała się jej zdaniem dostrzec jasną kulturową dominację Polaków. Jednak głębokie demokratyczne wcięcie nastąpiło wraz z przesunięciem granic po II wojnie światowej. W jego wyniku około 300.000 Polek i Polaków pozostało na terytorium ukraińskiej republiki Związku Radzieckiego. W wyniku sterowanej przez państwo polityki osiedlania się i małżeństw z nie-Polakami, intensywny kontakt z językiem ukraińskim zaowocował odmianą polskiego, która znacznie różni się od dzisiejszego standardowego języka polskiego.

Agnieszka HALEMBA (Warszawa) na podstawie etnologicznych badań terenowych zanalizowała samopoznanie Rusinów, grekokatolickiej wschodniosłowiańskiej mniejszości na terenie dzisiejszej ukraińskiej Transkarpacji. W ich wyniku doszła do wniosku, że wymykają się oni narodowemu przypisaniu do kategorii Ukraińców. Ważniejsze od kryterium narodu – to wynik wielu przeprowadzonych przez Halembę wywiadów – są wyznanie, rodzina i wieś, które przez wspólnie wyznawane wartości i praktykowane zwyczaje tworzą ważniejszą formę wspólnoty.

Polskim odbiciem tego wykładu była prezentacja Oleny DUĆ-FAJFER (Kraków), poświęcona dyskursowi kulturowemu i tożsamościowemu Łemków, czyli Rusinów, żyjących w dzisiejszej południowo-wschodniej Polsce. W szkicu poświęconym ich historii podkreślała ona zasadniczą tendencję asymilacji do polskiej wspólnoty większościowej. Sproblematyzowała brak nieograniczonego uznawania Łemków za mniejszość w Polsce. Pokazała jednak istniejącą obok dominującej koncepcji polskości wspólnotę łemkowską, obok których możliwe też są hybrydyczne koncepcje tożsamościowe. Swój wykład Olena Duć-Fajfer opatrzyła obszernym materiałem

wizualnym.

Anna PIECHNIK-DĘBIEC (Kraków) zajęła się z perspektywy etnolingwistycznej kulturowym samookreśleniem polskiej ludności wiejskiej z górskich terenów dzisiejszej Małopolski. W wyniku intensywnych badań terenowych doszła do wniosku, że postrzeganie rzeczywistości przez ludność wiejską opiera się przede wszystkim na antypodach „my” i „obcy”. Ich własny świat determinuje w silnym stopniu tradycja rolnicza, dialekt, katolicyzm, zwyczaje i pamięć historyczna w odniesieniu do własnej wioski. Polskość gra natomiast rolę tylko tam, gdzie chodzi o odgraniczenie wobec obcych, czy to tych zewnętrznych, jak np. Niemcy czy Rosjanie, czy wewnętrznych, jak np. Żydzi, Sinty czy Romowie.

W perspektywie ogólnej symposium pokazało, że warto zająć się ponownie pod wieloma aspektami nieobecny dziś w dyskursie naukowym dziełem Aleksandra Brücknera, jak również dzieło to może stać się podstawą produktywnych interdyscyplinarnych sporów naukowych. W szczególny sposób refleksje nad polskością pokazały wyraźnie, jak dynamicznie i kontrowersyjnie można w przyszłości dyskutować o polskim języku, historii i społeczeństwie.

Organizatorzy planują powołać wkrótce do życia cyfrową i ogólnie dostępną serię Interdisziplinäre Polenstudien / Interdisciplinary Polish Studies, którą zainicjują wykłady symposium.

Symposium było wspierane finansowo przez Polsko-Niemiecką Fundację na Rzecz Nauki (Deutsch-Polnische Wissenschaftsstiftung), Niemieckie Towarzystwo Naukowe (DFG) i Fundację im. Alexandra Humboldta (Alexander von Humboldt-Stiftung).

[1] <https://www.pol-int.org/de/user/404>